

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1:316.4

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор;
О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВОБОДИ: ДО УСВІДОМЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті обґрунтовується, що гарантії прав і свобод людини щодо інформаційної сфери належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства. Показано, що право є засобом, який за допомогою спеціальних правових методів дозволяє реалізувати інформаційну свободу людини. Будучи породженням і результатом природного розвитку всього суспільства, право повинно враховувати інтереси як усього суспільства, так і індивіда. Право надає людині низку можливостей, скориставшись якими, вона зможе реалізувати прищеплену їй інформаційну свободу.

Ключові слова: *свобода, право, інформація, інформаційне суспільство, інформаційні права, інформаційна свобода.*

Постановка проблеми. Гарантії прав і свобод людини щодо інформаційної сфери належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства. Ці права включені і до дієвого механізму державного управління в демократичному суспільстві. Це визначає забезпечення захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері як одну з найважливіших цілей інформаційної безпеки, а саму людину – як найголовніший її об'єкт. Людина є вільною істотою, вона апріорі володіє свободою діяльності й поведінки, володіє свободою вибору, навіть по відношенню до власного життя, оскільки може обирати між життям і смертю. Однак людина як істота

не може існувати поза суспільством, а кожен індивід володіє власним обсягом свободи, тому виникає необхідність знайти спільний для всіх вимір громадянської свободи, в межах якої була б реалізована особиста свобода. Ефективне забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян може бути належним лише за умов, коли структура, форми діяльності, сам стиль праці, ставлення до людини будуть оптимальними у плані відчуття та швидкого реагування на будь-які негативні моменти, які стримують у тому чи іншому випадку практичне здійснення прав і свобод, а також законних інтересів членів суспільства.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що права і свободи людини і громадянина були основним гаслом і найбільшим здобутком будь-яких відомих революцій і воєн. Давно виявлений тісний взаємозв'язок інформації, свободи, справедливості і права, не випадково ще в VIII ст. до н. е. існували норми, які регулювали інформаційну діяльність людини. У зв'язку з розвитком суспільства на основі технічного прогресу відбувався інтенсивний розвиток сфери інформаційної діяльності людини. Техногенний розвиток спричинив утворення нового типу суспільства – інформаційного, яке спричинило виділення особливого виду свободи людини – інформаційної свободи і особливого класу прав – інформаційних.

Незважаючи на наявні наукові доробки у даній царині, філософському аналізу проблеми співвідношення інформаційних прав та інформаційної свободи людини в сучасному світі не приділяється належної уваги. Тому *метою* даної статті є розгляд окремих філософських аспектів діади «інформаційні права – інформаційна свобода» в контексті її концептуалізації.

Виклад основних положень. Кожна держава повинна забезпечити людини, що перебуває на її території, можливість реалізації інформаційної свободи. Разом з тим держава змушена обмежувати себе правом, у тому числі природними, інформаційними правами людини [1, с. 297].

Виняткову роль в інформаційній свободі відіграють інформаційні права людини. Встановлюючи взаємозалежність належної й можливої поведінки, єдність і рівність взаємних прав та обов'язків, право, окреслюючи межі свободи, виступає як позитивне буття свободи, яке виключає самоуправство, свавілля, пригнічення особистості.

Особливо слід зупинитися на тому, що позитивне право як система норм покликане регулювати поведінку людей різними способами. Початковий етап коригування поведінки людей правом – це інформування людей про складові права, про зміст правових норм. Знаючи зміст правових норм, людина буде діяти згідно з ними (ідеальний випадок), причому ця особливість органічно вплітається в саму сутність права, право саме по собі є інформативним, воно

не може існувати без інформаційних відносин між людьми. Тільки будучи частиною тієї інформації, якою обмінюються люди, право здатне досягти очікуваних результатів.

Право є засобом, який за допомогою спеціальних правових методів дозволяє реалізувати інформаційну свободу людини. Будучи породженням і результатом природного розвитку всього суспільства, право повинно враховувати інтереси як усього суспільства, так і індивіда. Право надає людині низку можливостей, скориставшись якими, вона зможе реалізувати притаманну їй інформаційну свободу.

Група правил, яка закріплена у праві й реалізує інформаційну свободу людини, іменується інформаційними правами людини. Звернемо увагу на той факт, що тлумаченню інформаційних прав людини часто приділяється вторинна увага. Поняття інформації, у свою чергу, також інтерпретується лише в усіченій формі. Деякі дослідники взагалі зводять право на інформацію фактично до свободи масової інформації [2–3]. Інформаційні права передусім покликані реалізувати індивідуальну інформаційну свободу людини, у тому числі й за допомогою поширення масової інформації.

Різними дослідниками робляться спроби поділу права на інформацію фактично на дві складові: право на доступ до інформації та право на інформаційну діяльність [4–6]. Однак, на нашу думку, такий підхід є не зовсім коректним, оскільки інформаційні права у своїй сукупності покликані реалізувати інформаційну свободу людини, поділ же їх, а тим більше протиставлення, зробить це завдання важко здійсненним. Не полегшить таке розмежування і процесу вивчення інформаційних прав, оскільки вони є взаємопов'язаними і їх роздільне вивчення неможливе.

Інформаційні права сьогодні потребують такого тлумачення, де насамперед враховуватиметься їх основна складова – інформаційна свобода. Враховуючи це, інформаційні права людини – це сукупність норм, що охороняються публічною владою, які закріплюють принцип рівноправ'я людей, встановлюють пріоритет свободи людини і охороняють свободу людини у сфері отримання, виробництва й передачі людиною інформації. Тут врахована як сукупність інформаційних прав, так і вплив свободи людини, основоположна роль інформаційної свободи при реалізації інформаційних прав.

Інформаційні права людини складаються з різного комплексу норм, що відрізняються своєю юридичною силою, територією дії, нормативністю тощо. Відповідно до Конституції України (ст. 34) інформаційні права людини складаються з таких прав: вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [7]. Такий склад інформаційних прав відрізняється від групи інформаційних прав, при-

йнятих на міжнародному рівні. У той же час відмінність сукупності інформаційних прав України і Європи цілком зрозуміла. Інформаційні права повинні гарантувати реалізацію всього циклу інформаційної свободи людини. У Європі законодавство спрямоване в основному шляхом легітимації сукупності двох інформаційних прав: отримання й розповсюдження інформації. Це пояснюється тим, що при отриманні інформації мається на увазі її пошук, при розповсюдженні – обробка інформації, у тому числі виробництво нової інформації на основі раніше отриманої. Але тоталітарне минуле України не дозволяє обмежуватися мінімальним набором інформаційних прав у Конституції, роблячи при цьому ставку на мораль і звичаї суспільства, правосвідомість.

Інформаційні права не можна виокремити в якусь певну групу, оскільки вони використовуються людиною у всіх сферах її життя, на різних етапах, що підкреслює значущість інформаційних прав, їх значне місце у житті кожної людини.

Крім прав, які безпосередньо реалізують інформаційну свободу, існують «суміжні права», під якими розуміється ціла група прав, які сприяють втіленню як цілої низки прав і свобод, так і інформаційної свободи людини, інформаційних прав. Це – право на петицію, на звернення до органів державної влади, свободи засобів масової інформації, право на отримання інформації про екологічну обстановку тощо. Інформаційні права не дублюють їх і співвідносяться як ціле й частка. Тобто інформаційні права регулюють інформаційні процеси у сферах, які не врегульовані іншими правами, що регламентують інформацію. Інформаційні права органічно входять у структуру інших прав і свобод, упорядковують інформаційні процеси. Але при використанні всіх прав, що стосуються питань інформування людини, необхідно перш за все орієнтуватися на принципи інформаційної свободи людини, яка займає чільне місце і встановлює принципи використання прав, що стосуються інформаційних процесів.

Оскільки інформаційна свобода зумовлює сукупність певних можливостей інформаційних прав, то саме про інформаційну свободу слід вести мову у сучасному суспільстві, з позицій інформаційної свободи слід вивчати і тлумачити інформаційні права людини [8–9].

У всіх сучасних визначеннях інформаційного права акцент робиться на самій інформації, саме вона є основним предметом, відносини з приводу якого підлягають регулюванню. Інформація розглядається практично самостійно, без прив'язки до якого-небудь суб'єкта. У той же час питання інформаційної свободи людини тісно пов'язані з інформацією, інформаційна свобода людини розв'язує дилеми, в яких наявна інформація. Цим

група правових норм, що стосуються інформаційної свободи людини, схожа з групою норм, що входять в інформаційне право. Але перша не може існувати сама по собі, без людини, складної взаємозалежної структури її прав і свобод. Інформаційну свободу людини слід розглядати в контексті інших прав і свобод, зазвичай беручи до уваги норми права, що стосуються інформації.

В інформаційному праві вирішальну роль відіграє інформація, причому незалежно від того, хто є її носієм, виробником тощо. При вивченні інформаційної свободи людини ключові функції виявляються у свободи, а не в інформації, хоча інформація і є складовою інформаційної свободи. Важливими є співвідношення інформаційної свободи з іншими правами і свободами, побудова їх ієрархії, взаємозв'язків і взаємозалежностей. Таким чином, інформаційна свобода людини, група правових норм, що її регулює, не входять у предмет інформаційного права і вимагають самостійного відособленого дослідження.

При реалізації інформаційної свободи людина отримує інформацію про різноманітні об'єкти матеріального й ідеального світу, а також здійснює обмін інформацією з різними об'єктами, створює нову інформацію. Отримання інформації про об'єкти та її передача відбуваються завдяки взаємодії з інформаційними носіями, які можуть як містити у собі інформацію про одиничний об'єкт, так і акумулювати інформацію про множину об'єктів, перетворювати її.

Поняття «інформаційний носій» почасти є аналогічним поняттю «суб'єкт обов'язків» в інформаційній сфері. Останній має інформацію, яка цікавить людину, і зобов'язаний сприяти людині в реалізації інформаційної свободи. Важливою особливістю інформаційного носія є те, що він зобов'язаний не тільки передавати інформацію людині, але й здійснювати інші функції, що сприяють інформаційній свободі людини: отримувати від людини інформацію, сприяти її передачі, виробництву тощо [1, с. 300].

Таким чином, реалізація інформаційної свободи у сучасному суспільстві є одним із найважливіших завдань. Разом з тим в Україні є деякі складнощі з такою реалізацією, що пов'язано з існуючою нерозвиненістю правової бази, відсутністю економічних, політичних, ідеологічних, соціальних гарантій втілення інформаційної свободи. На жаль, наша держава сьогодні не здатна сама, в силу іманентних властивостей та асиметричних інформаційних впливів з боку держави-агресора, розвиватися у напрямі інформаційної відкритості, тому роль функціонального впливу, розширення ролі громадянського суспільства в розглянутих процесах у сучасних умовах стрімко зростає.

Проблеми, пов'язані з інформаційною свободою, тісно пов'язані із інформацією. Інформаційну свободу людини слід досліджувати в контексті інших

прав і свобод, обов'язково беручи до уваги норми права, що стосуються інформації. В інформаційному праві вирішальний акцент робиться на інформації, причому незалежно від того, хто нею володіє, виробляє, транслює тощо. При дослідженні ж інформаційної свободи людини визнається, що ключові функції належать саме свободі, а не інформації, хоча інформація і є складовою інформаційної свободи. Важливими також є і співвідношення інформаційної свободи з іншими правами і свободами, побудова їх ієрархії, взаємозв'язку й взаємозалежностей [10].

При реалізації інформаційної свободи людина одержує інформацію про різні об'єкти матеріального й ідеального світу, а також здійснює обмін інформацією з різними об'єктами, створює нову інформацію. Отримання інформації про об'єкти й передача інформації відбуваються у взаємодії з інформаційними носіями, які можуть як мати в своєму розпорядженні інформацію про одиничний об'єкт, так і акумулювати інформацію про безліч об'єктів, перетворювати її.

Разом з тим необхідно особливо підкреслити, що інформаційна свобода людини не є абсолютною. Право кожної держави, прийнята в суспільстві система цінностей припускають свої способи обмеження інформаційної свободи людини.

Обмеження інформаційної свободи людини передбачене на міжнародному рівні, у Загальній декларації прав людини, де у ст. 29 вказано [11]:

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості.

2. При реалізації своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги до прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод у жодному випадку не повинне суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Таким чином, інформаційна свобода людини існує до певної межі, після перетину якої людина своїми діями починає порушувати права і свободи інших людей. Найскладніше питання, що стоїть перед суспільством, – це визначення тієї межі, в рамках якої людина може користуватися своєю свободою. Проблема, за справедливим зауваженням А. Кротова, полягає у такому [12, с. 57]:

– у різні історичні періоди розвитку суспільства людьми встановлювався різний рівень припустимої свободи, який впливав на подальший розвиток суспільства;

– неможливо встановити постійний рівень реалізації припустимої свободи, він знаходиться в динаміці, як у динаміці знаходиться і саме суспільство;
– рівень свободи не є встановленим одним або декількома нормативними актами, він є складним феноменом, який регулюється різними суспільними явищами.

Не можна однозначно встановити потенційний рівень свободи і на сьогоднішній момент. На припустиму міру свободи впливає міжнародне і національне право, менталітет населення, рівень культури, виховання, освіти, події в соціокультурному середовищі тощо.

Обмеження інформаційної свободи встановлені, зокрема, і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 19): «Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати всякого роду інформацію й ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою друку або художніх форм вираження, або іншими способами за своїм вибором. Користування вказаними правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, зв'язано з деякими обмеженнями, які, проте, повинні бути встановлені законом і бути необхідними: а) для поваги до прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моральності населення» [13].

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, у свою чергу, передбачила обмеження інформаційної свободи людини (ст. 10): «Здійснення цих свобод (зокрема інформаційної свободи), що накладає обов'язки і відповідальність, може бути зв'язано з певними формальностями, умовами, обмеженнями або санкціями, які передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві на користь національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання безладу і злочинам, для охорони здоров'я і моральності, захисту репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або забезпечення авторитету і безсторонності правосуддя» [14].

Інформаційна свобода обмежує діяльність, спрямовану на підтримання порядку; у деяких випадках державної таємниці; інформацію про екологічну обстановку. Це дозволяє на рівні держави проводити обмеження інформаційної свободи більшою мірою, аніж це допускається відповідно до Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Обмеження, обумовлені статусом державної таємниці, стосуються, в основному, можливості передачі інформації, яка може бути здійснена лише при дотриманні деяких умов; дозволу органу державної влади на передачу інформації; дотримання певного обсягу інформації; наявність у громадян відповід-

ного допуску (який дозволяє здійснювати різні дії з інформацією, що належить до державної таємниці).

Використання інформації, що належить до державної таємниці, спричиняє за собою низку обмежень прав і свобод людини:

- права виїзду за кордон на термін, обумовлений у трудовому договорі (контракті) при оформленні допуску громадянина до державної таємниці;
- права на розповсюдження відомостей, що становлять державну таємницю, і на використання відкриттів і винаходів, що містять такі відомості;
- права на недоторканність приватного життя при проведенні перевірочних заходів у період оформлення допуску до державної таємниці.

Висловлюючи своє бажання на допуск до інформації, яка має відношення до державної таємниці, людина свідомо позбавляє себе низки прав і свобод. Проблема полягає в тому, що перелік інформації, яка може бути віднесена до державної таємниці, робить можливим обмеження інформаційної свободи відносно великого масиву інформації, що є порушенням інформаційної свободи людини. Крім того, безліч дій, пов'язаних із державною таємницею, не регулюється законом, а підпадає під регулювання відомчими актами, що також спричиняє порушення прав і свобод людини.

Реалізація інформаційної свободи будується не тільки шляхом введення обмежувальних заходів. Важливою є охоронна функція права, гарантованість захисту інформаційної свободи, причому як самозахисту, так і охорони інформаційної свободи за допомогою держави.

Таким чином, як *висновок* зазначимо, що в інформаційному суспільстві особливо актуалізується інформаційний контекст прав і свобод людини, тому усвідомлення співвідношення інформаційних прав і інформаційної свободи в їх діалектичній єдності є світоглядною проблемою сучасності. Інформаційна свобода людини й інформаційне право вимагають комплексного вивчення на рівні філософської рефлексії, у чому і вбачається перспективність подальших наукових розвідок у даній царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.
2. Середюк В. В. Свобода масової інформації: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Середюк. – Х., 2010. – 18 с.
3. Дуцик Д. Р. Роль засобів масової інформації у забезпеченні політичних прав та свобод громадян у демократичному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Д. Р. Дуцик. – К., 2003. – 19 с.

4. Губин П. Е. Право на информацию в предпринимательской деятельности / П. Е. Губин. – М. : Ирис Групп, 2010. – 217 с.
5. Родионов И. И. Формирование и развитие рынка информационных услуг и продуктов в условиях глобализации : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 / И. И. Родионов. – М., 2002. – 22 с.
6. Уханов В. А. Информационная деятельность человека : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 / В. А. Уханов. – Екатеринбург, 1997. – 23 с.
7. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Свобода інформації в Україні та світі. Теорія та практика : посібник / упоряд.: О. М. Павліченко, Р. І. Стадник. – Х. : Права людини, 2015. – 215 с.
9. Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики / Є. Захаров [та ін.]. – Х. : Права людини, 2009. – 179 с.
10. Полетило К. С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах країн ЄС (1957–1995 роки вступу) і США : монографія / К. С. Полетило. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 199 с.
11. Всеобщая Декларация прав человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/udhr/>.
12. Кротов А. В. Конституционное право граждан на информацию и свободу информации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Кротов. – Казань, 2007. – 202 с.
13. Международный пакт о гражданских и политических правах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml.
14. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/prawo/euro/eucnv.htm>.

ДИАЛЕКТИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВ И ИНФОРМАЦИОННОЙ СВОБОДЫ: К ОСОЗНАНИЮ ПРОБЛЕМЫ

Данильян О. Г., Дзедбань А. П.

В статье обосновывается, что гарантии прав и свобод человека касательно информационной сферы относятся к числу важнейших принципов формирования правового государства и гражданского общества. Показано, что право является средством, позволяющим с помощью специальных правовых методов реализовать информационную свободу человека. Будучи порождением и результатом естественного развития всего общества, право должно учитывать интересы как всего общества, так и индивида. Право дает человеку ряд возможностей, воспользовавшись которыми, она сможет реализовать присущую ей информационную свободу.

Ключевые слова: свобода, право, информация, информационное общество, информационные права, информационная свобода.

DIALECTICAL UNITY OF INFORMATIONAL RIGHTS AND INFORMATIONAL FREEDOM: TO REALIZATION OF PROBLEM

Danylyan O. G., Dzoban O. P.

In the article grounded, that the guarantees of rights and freedoms of man in relation to an informative sphere belong to major principles of forming of the legal state and civil society. These rights are included to the effective mechanism of state administration in democratic society. It determines providing of protection of rights and freedoms of man in an informative sphere one of major aims of informative safety, and man – by the most important her object. The effective providing of rights, freedoms and legal interests of citizens can be a due only at terms, when structure, the forms of activity, style of labor, attitude toward a man will be optimal in the plan of feeling and rapid reacting on any negative moments that restrain in that or other case practical realization of rights and freedoms, and also legal interests of members of society.

It is shown that rights and freedoms of man and citizen were a basic slogan and most achievement of any known revolutions and wars. Close intercommunication of information, freedom, justice and right is educed a long ago, not by chance as early as VIII B. C. there were norms that regulated informative activity of man. In connection with development of society on the basis of technical progress there was intensive development of sphere of informative activity of man. Technogenic development entailed formation of new type of society – informative that entailed the selection of the special type of freedom of man – informative freedom and special class of rights – informative.

Grounded, that an exceptional role informative freedom is played by informative human rights. Setting interdependence of the proper and possible behavior, unity and equality of mutual rights and duties, right, outlining the limits of freedom, comes forward as positive existence of freedom, that eliminates an arbitrariness, self-will, oppression of personality.

It is shown that a right is means that by means of the special legal methods allows to realize informative freedom of man. Being a generation and result of natural development of all society, a right must take into account interests of both all society and individual. A right gives the row of possibilities to the man, taking advantage of that she will be able to realize inherent to her informative freedom. Informative human rights consist of different complex of norms, that differ in the legal force, territory of action, by normativeness and others like that.

Attention is accented on that informative rights regulate informative processes in spheres, that is not well-regulated other rights that regulate information. Informative rights are organically included in the structure of other rights and freedoms, put in order informative processes. But at the use of all rights that behave to the questions of informing of man, it is necessary, foremost, to be oriented on principles of informative freedom of man, that occupies a main place and sets principles of exercising right, that behave to the informative processes.

It is marked that as informative freedom predetermines totality of certain possibilities of absolute law, informative rights, then exactly about informative freedom it follows to

conduct speech in modern society, from positions of informative freedom it follows to study and interpret informative human rights. In an informative right a decision accent is done on information, thus regardless of who owns her, produces, translates and others like that. At research of informative freedom of man confesses that key functions belong to exactly freedom, but not information, although information and is the constituent of informative freedom.

It is shown that informative freedom limits the activity sent to keeping order; in some cases of state secret; information about an ecological situation. It allows at the level of the state to conduct limitation of informative freedom in a greater degree, than it is assumed in accordance with Convention about the protection of human rights and basic freedoms.

A thesis is grounded, that realization of informative freedom is built not only by introduction of restrictive measures. Important is a guard function right, assuredness of defense of informative freedom, thus both self-defense and guard of informative freedom by means of the state.

Key words: *freedom, right, information, informative society, informative rights, informative freedom.*

